

ПРОБЛЕМА ІДЕАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ КУЛЬТУРІ: УТОПІЯ НА ТЛІ ЕПІСТЕМНОЇ РЕ/ЕВОЛЮЦІЇ

Л. І. Мачулін

Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна
 leonid2016kh@gmail.com

L. Machulin

Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-8804-6297>

Л. І. Мачулін. Проблема ідеального суспільства в європейській культурі: утопія на тлі епістемної ре/еволюції

У статті розглянуто проблему побудови «ідеального суспільства» в розумінні утопії. Його перший опис в 360–370 рр. до н.е. розробив античний філософ Платон. У XVI ст. своєрідна форма людської уяви про «ідеальне суспільство» дістала назву «утопія» від назви острова у творі Томаса Мора. З часом історичні зміни (трансформації) суспільства урізноманітнювали проблематику творів цього жанру, та незмінною залишалась мета — створити модель / проєкт «ідеального суспільства». В епоху Відродження та Просвітництва твори в жанрі утопії мали популярність у різних прошарків суспільства — не тільки читачів, а й філософів, вчених, мислителів. Наприкінці XVIII — початку XIX ст. соціальне проектування у вигляді художніх творів набуло ознак політизації (Сен-Сімон, Ш. Фур'є та ін). Побудова ідеального «комуністичного суспільства», розпочато в 1917 р. в Росії, а пізніше в деяких інших країнах, обійшлося світу у десятки мільйонів людських життів, а експеримент і триває досі. Використовуючи історичний метод дослідження, автор доводить, що поняття «ідеальне суспільство» є виключно теоретичним, воно *a priori* не може існувати в матеріальному світі. Актуальність теми вбачається в посиленні інтересу суспільства до нового різновиду утопії — «технологічної утопії». Наукова новизна статті полягає в тому, що вперше «технологічна утопія» як соціальний проєкт розглядається в контексті «ідеального суспільства».

Ключові слова: утопія, антиутопія, технологічна утопія, ідеальне суспільство, цифрове суспільство.

L. Machulin. The issue of the ideal society in European culture: utopia against the background of epistemic re/evolution

The article examines the issue of building a “perfect society” in the sense of utopia. Its first description in 360–370 BC was developed by the ancient philosopher Plato. In the XVI century, a distinctive form of human thinking

regarding the concept of the “perfect society” was called “utopia” after the name of an island in the work of Thomas More. Over time, historical shifts (transformations) in society diversified the issues of works of this genre, but the goal remained unchanged — to create a model/project of a “perfect society”. During the Renaissance and the Enlightenment, works in the utopia genre were popular among various strata of society — not only the general public, but also philosophers, scientists, and thinkers. In the late XVIII and early XIX centuries, social engineering in the form of works of fiction acquired the features of politicization (Saint-Simon, S. Fourier, etc.). The construction of an ideal “communist society, which began in 1917 in Russia and later in some other countries, cost the world tens of millions of human lives and continues to this day.

Problem statement. In the XXI century, planning, design, and forecasting have become widespread tools in all areas of human activity due to the development of digital tools. They make it possible to use available resources more efficiently and develop prospects for further social development. At the same time, the discussion of the future development of humanity has emerged as a trend called “technological utopia”. Understanding the features of techno-utopianism in the context of the “perfect society” of classical utopia will make it possible to assess the chances of its existence and the probability of building a “perfect society” in this project.

Using the historical method of research, the author proves that the concept of an “ideal society” is exclusively theoretical; it *a priori* cannot exist in the material world. The relevance of the topic is seen in the growing societal interest in a new kind of genre — “technological utopia”.

The scientific novelty of the article lies in the fact that for the first time, “technological utopia” as a social project is examined through the lens of the historical discourse of the “perfect society”. The author concludes: the understanding of the concept of utopia in ancient philosophy contained an existential error, since it is impossible to create an ideal whole from imperfect components. After all, according to Plato, the idea of

anything exists in itself, independently and in opposition to the material world. All these ideas ("eidos") make up what does not exist — in particular, each individual's idea of how the external world works. Each person has his or her own idea of an "ideal society", and the totality of such ideas, due to the different experiences of each person, can never be materialized.

Techno-utopianism, or technological utopia as we know it in the first quarter of the XXI century, has a conditional (inexact) definition. Specific proposals, developments, predictions based on reproducible experiments and rigorous logical reasoning do not contradict the actual laws of nature. Their purpose is to change the real world, whereas the main feature of utopia is the description of a world that does not exist "here and now".

Keywords: *utopia, dystopia, technological utopia, ideal society, digital society.*

Актуальність теми. Цифрова революція разом зі ШІ актуалізували дискусію про майбутнє людства через технологічну революцію. Дослідження поняття «ідеальне суспільство» в контексті «технологічної утопії» сприятиме розумінню сучасності в перехідний період.

Постановка проблеми. Планування, проектування, прогнозування у XXI ст. стали поширеними інструментами у всіх сферах людської діяльності завдяки розвитку цифрових технологій. Вони дозволяють більш ефективно використовувати наявні ресурси, виробляти перспективи подальшого соціального розвитку. Водночас у дискусії щодо майбутнього розвитку людства виокремився напрям, який дістав назву «технологічна утопія». Розуміння особливостей техноутопізму в контексті «ідеального суспільства» класичної утопії надасть можливість оцінити шанси на його існування та ймовірність побудови «ідеального суспільства» в цьому проєкті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Утопія, як форма соціального мислення, з'явилася пізніше героїчного епосу, у якому діяли «ідеальні герої», і тривалий час існувала з ним поряд. Деякі дослідники взагалі вважають, що їх первинне існування було симбіотичним. Наприклад, у шумерському епосі про Гільгамеш ідеться про острівну країну Тільмун, де сховався «Ной» великого потопа Зіусудра, або Ут-напшті (Biedermann, 1992, p. 196). Цей симбіотичний період дослідники включають у перший із

чотирьох етапів розвитку утопічної літератури: ранній чи античний, а ще виділяють класичний (XVI–XVII), якісний (XVIII–XIX), і сучасний (XX–XXI) (Жаданов, 2004, с. 169).

Науковий масив досліджень усіх чотирьох етапів утопії чималий. Про це свідчить хоча б тільки класифікація утопій: «за соціальною (первісні, рабовласницькі, феодальні, комуністичні), ідеологічною (ліберальні, анархістські, тоталітарні), культурною (романтичні, технократичні, теократичні), історичною (прогресистські, регресистські), територіальною (міські, сільські) ознаками, за принципом часової локалізації (власне У. та ухронії, тобто не пов'язані із часом), за напрямом (Л. Мемфорд: втеча, реконструкція), виокремлюють фольклорні, релігійні, літературно-теоретичні, а також, за Е. Шацьким, — героїчні, ескапістські, за Ф. Е. Менюелем, — динамічні, емпіричні та «спокійного щастя»» (Ковалів, 2007, с. 518). Тобто, це означає, що за кожною класифікацією є десятки, а то й сотні наукових праць.

Про ідеальне суспільство й ідеальних людей міркували філософи античності Платон, Арістотель та інші автори. Опрацювання й розвиток їхніх здобутків у Середньовіччі продовжили Фома Аквінський, святий Августин та інші, які запропонували християнсько-релігійне бачення ідеального суспільства. В епоху Відродження нове осмислення перспектив суспільства зробили мислителі Т. Мор, Т. Кампанелла в жанрі утопічного прогнозування. Ідеї про майбутнє людства висловлювали в Новий час філософи Ф. Бекон, Т. Гоббс, Р. Декарт, Сен-Сімон, Ш. Фур'є та ін.

На думку деяких учених, у XIX ст. утопія перейшла в симбіотичне співіснування, зокрема «у марксистській соціальній теорії присутнє поєднання соціального прогнозування і соціального проектування» (Клешня, 2016, с. 4). Цей симбіоз призвів до численних людських жертв. Над трагічними наслідками утопічних експериментів XX ст. крізь призму філософського та психологічного начал міркували Теодор Адорно, Макс Горькаймер, Герберт Маркузе, Еріх Фромм та ін. Перспективи соціального прогнозування були в центрі уваги Ентоні Гідденса, Жіль Дельоза, Жан-Франсуа Ліотара, Юргена Хабермаса, Елвіна Тофлера та ін.

Сучасний науковий дискурс про жанр утопії не обділений і філософським осмисленням «ідеального суспільства». Дослідники від початку 1990-х рр. звертали увагу на необхідність з'ясувати, так би мовити, чистоту жанру утопії та її звернення до ідеалу та ідеального, адже в той час «відбувався перехід від дослідження утопічного соціалізму в межах радянської філософії до розгляду утопії з позиції глибокого гносеологічного аналізу, не заангажованого якимись зовнішніми та внутрішніми факторами» (Окоркова, 2017, с. 67). Над залежністю майбутнього людства від сучасних цифрових технологій міркують Жан Бодріяр, Ювал Ной Харарі, Славој Жижек, Мартін Санд, Нік Бостром, українські вчені О. О. Мамалуй, Є. Л. Петренко та ін. Зокрема, українські дослідники вказували на значну різницю в розумінні утопії Платоном і сучасними філософами: «...Платон у своїй утопії про ідеальну державу шукає істину, а сучасні філософи стурбовані загальним щастям людства» (Мачулін, 2004, с. 110).

Мета статті — дослідити поняття «ідеального суспільства» в контексті класичної утопії та з'ясувати характерні відмінності її нового виду — «технологічної утопії».

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «утопія» (toopіa — з грецьк.) зазвичай описує уявну спільноту або суспільство, яке має дуже бажані або майже ідеальні якості для своїх членів і належить до одного з найдавніших жанрів художньої творчості. Її відмінністю від інших літературних жанрів є використання поняття «ідеальне суспільство». В основі поняття «ідеальне» — ідея. Давньогрецький мислитель Платон, винахідник «ідеї», не вагався над розв'язанням причинно-наслідкової дилеми, що спершу має бути ідеальним: людина чи суспільство? Він сповідував власну концепцію: «Все, що з'явилося на Землі, спочатку з'явилося як дух» (Blavatsky, 1877, vol. I, p. 426–428). Відповідно, на його думку, спочатку з'явилась ідея — «форма духовно-пізнавального відображення певних закономірних зв'язків та відношень зовнішнього світу, спрямована на його перетворення» (там само). Іншими словами, ідея будь-чого існує сама по собі, незалежно, і протиставляється (за Платоном) матеріальному світу. Тобто,

кожна матеріальна річ має свою відповідну ідею: предмет побуту, кухня, має відповідну ідею в нематеріальному світі і таке інше. Із цих всіх ідей («ейдоса») складається, зокрема, те, чого поки не існує в матеріальному світі — це є уявлення кожної конкретної людини про те, як налаштований зовнішній світ. Відповідно до своїх уявлень, кожна людина, за Платоном, може перетворювати у власній уяві «закономірні зв'язки та відношення зовнішнього світу» із світу «ейдосів» на більш зручні для себе. Тобто, матеріалізувати світ «ейдосів». Перетворюючи зовнішній світ, людина одночасно перетворює і себе, адже вона стикається в цьому зовнішньому світі з іншою людиною, Іншим, як пізніше пояснив Гегель (2019). Отже, перетворення мають починатися із себе, людина має прагнути стати кращою, відповідною своїм уявленням про бажаний зовнішній світ.

Однак Платон не став слідувати своєму ж вченню. У творі «Республіка» (360–370-ті роки до н. е.) він описав «ідеальне суспільство», у якому одразу показав яким воно «має бути», але словом не обмовився про шляхи матеріалізації цього «ейдоса», його бачення «ідеального суспільства» (Платон, 2000, с. 5–41). У цьому, на наш погляд, полягав хибний посил Платона: він підмінив ейдос «ідеального суспільства», який існує сам по собі в нематеріальному світі, вигаданим ним самим «ідеальним суспільством». А все, що людина осмислила, вже не є ейдосом. Тобто, Платон видав власне бачення ідеального суспільства за ейдос.

Не дивно, що «Республіка», яка вважається першим утопічним твором (Durant, 1939), ще при житті Платона викликала неоднозначні судження, здебільшого критику, зокрема від його учня Арістотеля. Останній почав міркування про ідеальне суспільство зі складових цього суспільства, тобто — людини. Філософське усвідомлення того, якою має бути ідеальна людина, Арістотель виклав у праці «Нікомахова етика» (2002). І це було вже не про ейдос, а про поведінку людей серед людей у матеріальному світі. За логікою Арістотеля спочатку треба виховати ідеальну людину, з якої в майбутньому і складеться ідеальне суспільство. Від приватного — до загального. До речі, Біблія, яка була створена

пізніше, теж розглядає Рай як ідеальне суспільство, і досягнення його є можливим: а) лише в результаті вдосконалення особистості; б) лише із суворою відмовою від будь-яких революцій.

Ось так по-різному вчитель та його учень взяли вирішувати питання про те, якими саме мають бути «ідеальна людина» та «ідеальне суспільство». Проте, за минулі майже дві з половиною тисячі років ця дилема (створювати одразу ідеальне суспільство чи спочатку ідеальних людей) залишилась нерозв'язаною. До того ж, сучасні філософи досі не мають одноставного підходу до визначення концепту «ідея». Існують тисячі текстів про те, якою має бути ідеальна людина (Макаревічс & Ілішко, 2021), ідеальний вчитель (Імам Алхакам та ін., 2024), ідеальний студент (Вонг та ін., 2019) або ідеальна держава (Платон, 2000) і таке інше. Однак обґрунтувати із філософської точки зору критерії ідеального суб'єкта вчені не можуть. Причина в тому, що представники панівного наразі філософського вчення (матеріалізму) відмовляють ідеалізму, як філософському напрямку, в існуванні, адже тоді має бути визнано існування й нематеріальної субстанції — ідеї. А вона підриває фундамент існування матеріалізму. Як стверджують сучасні філософи, «проблема ідеального у філософії залишилась невирішеною. Новітні публікації у ХХІ столітті нічого істотного у вирішенні питання не внесли — лише вказують на його проблематичність» (Rakhmatullin, 2018, p. 116).

Наступним помітним твором жанру стала «Золота книга, наскільки корисна, настільки й забавна, про найліпший устрій держави і про новий острів Утопію» (1516) англійського мислителя Томаса Мора. Це був вже класичний період. Щоб поділитися із читачами думками про справедливе суспільство в «найліпшій державі», автор видумав химерний острів Утопія, який і дав назву літературного жанру. З того часу жанр утопії розвивався вже безперервно й зазнавав трансформації залежно від змін у суспільстві. Найбільш помітні твори класичного та якісного періоду: «Місто сонця» (1602) Т. Кампанелли, «Християнополь» (1619) І. В. Андреа, «Нова Атлантида» (1627) Ф. Бекона, «Дорога світла» (1641–1642) Я. А. Каменського, «Інший світ, або Держави та імперії Місяця» (1657) С. Сірано де

Бержерака, «Рік 2000» (1790) Ретіфа де ла Бретона, «Прийдешня раса» (1871) Е. Дж. Булвер-Літтона та ін. Чому цей жанр став популярним? Його розквіт був зумовлений суспільно-політичним розвитком, який почався на європейському континенті з епохи Відродження і продовжився епохою Просвітництва з її головною ідеєю змінити через знання недосконалий світ.

Жанру утопії від початку епохи Відродження знадобилось усього 200 років, щоб зазнати перших суттєвих змін. «Утопію» Т. Мора читачі побачили в 1516 р., а «Робінзона Крузо» Д. Дефо — у 1719 р. Повна назва твору Мора складала 14 слів, а повна назва твору Дефо — з 43 слова: «Життя та незвичайно-дивовижні пригоди Робінзона Крузо, моряка з Йорка, який прожив 28 років у цілковитій самотності на безлюдному острові біля берегів Америки поблизу гирла річки Оріноко, куди його викинуло через кораблетрощу, у якій весь екіпаж корабля крім нього загинув, з викладом його несподіваного звільнення піратами; написані ним самим». Утім, прогрес жанру, звісно, не в кількості слів. Юрій Жаданов підкреслює, що зміни відбулися не тільки із центральним героєм твору, навколо нього формується злагоджена система образів: «Твори двох великих англійських письменників ХVІІІ ст. (автор має на увазі також роман «Подорожі Гулівера» Дж. Свіфта. — Л. М.) стали етапними в розвитку утопічної традиції. Саме у творчості Свіфта та Дефо завершується перехід від белетризованого трактату до справді утопічного роману. Насамперед відбувається переорієнтація акцентів у творі від загального до частковостей» (Жаданов, 2006, с. 202). Тобто, якщо в класичній утопії автор все ще ототожнюється з героєм, то за двісті років центральний герой утопії являє собою вже оригінальний художній образ. Крім того, на відміну від статичних образів класичної утопії головний герой не просто пасивний спостерігач, що описує побачене, а ще й бере активну участь у зміні та перетворенні сюжету.

Модерна доба, або «Довге ХІХ століття» в історичному сенсі (Гобсбаум, 2001) внесла ще більш суттєві зміни в розвиток жанру утопії, можна зазначити — революційні. Якщо античні автори утопій просто намагалися уявити ідеальний,

справедливий світ, автори епохи Відродження та Просвітництва вирушали разом з героями в утопії-подорожі в далеке майбутнє чи минуле (утопії часу), «зробили» героя утопії людиною, а не механічним оповідачем про щось дивовижне, та ще й пропонували механізм зміни суспільства («освічена монархія»), то в модерний час, починаючи з першої половини XIX століття, Р. Оуен, Ш. Фур'є, Сен-Сімон та інші перетворили жанр утопії на знаряддя для просування ідей утопічного соціалізму.

«Довге XIX століття» внесло свій перелік змін у літературний жанр утопії. Ось частина з них, на думку Ю. Жаданова: «У центрі оповідання продовжує залишатися образ досконалого суспільного устрою, але опис його набуває різної смислової забарвленості: пропаганда комуністичної форми державного устрою (Е. Кабе), акцент на досягнення науково-технічного прогресу (Е. Беллами, Ж. Верн, Г. Веллс), поетизація нового досконалого світу (У. Морріс), осмислення абсурдності реального та утопічного світів (С. Батлер); двочастинність розповіді зберігається в перетвореному вигляді: автори зображують новий світ, пропонуючи читачеві самому зіставляти його з дійсним, точка зору письменників при цьому може вгадуватися лише в підтексті або залишатися прихованою; діалогічна форма утопії замінюється оповідально-описовою; при моделюванні певного типу державного устрою авторів цікавлять не стільки досконалості описуваного світу, скільки можливості вільного розвитку громадян того чи іншого суспільства; автори утопій намагаються подолати статичність розповіді, запроваджуючи елементи авантюри (С. Батлер), подорожей у часі (Г. Веллс), поеми в прозі (У. Морріс); традиційний конфлікт між мрією та дійсністю все більше забарвлюється в особисті тони, проблема особистісної унікальності стає однією з найважливіших утопічних проблем» (Жаданов, 2007, с. 104).

Кінець XIX ст. з його бурхливим розвитком промисловості доповнив різновид утопій технократичною, або техніцистською утопією. Роман Е. Беллами «Через сто років» (1888), показав, за словами Р. Елліота, як науково-технічний прогрес сам собою може вирішити соціальні проблеми буржуазного суспільства (Elliot, 2003). Не

дивно, що роман зазнав критики від прихильників соціалістів, адже в ньому не було боротьби, жертв, закликів.

Політизація жанру утопії досягла свого максимуму в тому «довгому XIX столітті». Німецькі філософи К. Маркс та Ф. Енгельс у «Маніфесті Комуністичної партії» (1848) та «Капіталі» (1867) представили концепцію комуністичного майбутнього як суспільства без класів, без держави та без приватної власності, де кожен отримує в міру потреби. Російські більшовики сприйняли ідеалізоване та ідеологізоване майбутнє за ймовірну реальність і вирішили побудувати комунізм або хоч б його першу стадію — соціалізм, що призвело до гибелі десятків мільйонів людей.

Трагічні експерименти — в Росії та, за їх прикладом, в інших країнах світу — стали кульмінацією екзистенційної кризи утопії. Один з її перших наслідків — поява у XX ст. нового літературного жанру — антиутопій. І хоча перші елементи антиутопій дослідники знаходять ще в комедіях Аристофана, а також у творах письменників XVII–XVIII ст., саме XX ст. відповіло вбивчою сатирою (антиутопією) на комуністичні експерименти. Серед них «Ми» Є. Замятіна, «1984» Дж. Орвелла, «Котлован» А. Платонова, «Цей дивовижний світ» О. Хакслі та ін. З цього приводу Патрик Рейлі, дослідник коренів песимізму в літературі XX ст., констатував щодо європейських романів-антиутопій: це — масове явище, «продукт певного типу свідомості, що має власну художню цінність» (Reilly, 1988, с. 29). Крім того, «коротке XX століття» стало унікальним у розвитку жанру: на його початку утопія досягла вершини розвитку, а наприкінці — майже забуття. Цей спад дав Л. Агамаловій підставу заявити, що після катастроф XX ст. утопія перетворилась на «неможливість» (Агамалова, 2025).

Історичний екскурс розвитку уявлень про «ідеальне суспільство» свідчить, що на кожному історичному етапі розвитку суспільство продукує свій власний вид утопії. Від XVI до XX ст. утопія відчутно еволюціонувала разом зі змінами в суспільстві. Поеднання соціального прогнозування й соціального проектування, ідеологізація та політизація утопії на початку XX ст. призвели до фіаско жанру та перетворення його на свою протилежність — антиутопію.

Про залежність утопії від ідеології пише Лайман Тауер Сарджент, який вказує на головні її недоліки: а) природа утопії за своєю суттю суперечлива, оскільки суспільства не є однорідними, б) всі люди мають різні бажання, відповідно, вони не можуть бути одночасно задоволені: «Існують соціалістичні, капіталістичні, монархічні, демократичні, анархічні, екологічні, феміністичні, патріархальні, егалітарні, ієрархічні, расистські, ліві, праві, реформістські, вільного кохання, нуклеарної сім'ї, розширеної сім'ї, геїв, лесбіянок та багато інших утопій [натуризм, голі християни, ...]. Дехто стверджує, що утопізм є необхідним для покращення людського стану. Але при неправильному використанні він стає небезпечним. Тут утопія має притаманну їй суперечливу природу» (Sargent, 2010, p. 21).

Про різницю між людьми з різним життєвим досвідом пише і Том Мойлан (1986), що ніяк не враховується в утопіях, оскільки вони в основному зосереджені на ідеї рівності в таких категоріях, як економіка, уряд і правосуддя (Giroux, 2003). Тобто, екзистенційна помилка, закладена Платоном у створення «ідеального суспільства», майже за дві з половиною тисячі років залишається творцями нових утопій без уваги. А саме: спочатку треба створити «ідеальну людину», з таких потім сформується «ідеальне суспільство».

Перехід суспільства на новий ступінь розвитку (інформаційний) на початку ХХІ століття реанімував / актуалізував технологічну утопію: «Технологічний утопізм (часто його називають техноутопізмом або техноутопією) — це будь-яка ідеологія, яка ґрунтується на припущенні, що досягнення науки і техніки можуть і повинні привести до утопії або, принаймні, допомогти здійснити той чи інший утопічний ідеал». Взагалі, покладання надії на науку й техніку притаманне утопії від її зародження. У цьому плані сучасні утопісти лише повторюють своїх попередників. Реакція сучасного суспільства на швидкий розвиток роботизованих систем на виробництві, ураганне впровадження ІІІ в різні сфери людської діяльності, цифровізацію людського буття була прогнозованою — інтерес і страх. Людство злякалося, що «суперінтелект» буде допомагати невеличкій купі людей розбудовувати майбутнє «ідеальне суспільство» без

їхньої участі. Однак техноутопісти заперечують — не все так похмуро. Нік Бостром припускає, що людська цивілізація благополучно добудує машинний суперінтелект і вирішить за його допомогою свої політичні проблеми. Щодо людей, то ІІІ покращить їм когнітивні здібності, вони зможуть контролювати мотивації, настрій, що має вплинути на добробут та розвиток особистості, а медицина зупинить старіння (Bostrom, 2024). Мартін Сенд вводить загальну ідею виправдання технологічних утопій і взаємодії з ними та попереджає: «Отже, відмова від технологічного утопізму через наївність тягне за собою утопізм загалом» (Sand, 2025, p. 151).

Тож, наскільки «технологічна утопія» наслідує класичній утопії в проєкті побудови «ідеального суспільства»? Ми можемо відзначити три головні відмінності технологічної утопії від утопій всіх попередніх етапів. Перша: візіонери технологічної утопії не пропонують створювати ідеальне суспільство на протилежність сучасному, як це пропонували класичні утопісти. Вони лише воліють зробити його апгрейд (покращення) за допомогою цифрових інструментів. ІІІ — один з таких інструментів.

Друга відмінність технологічної утопії від класичної — її візіонери не пропонують уніфікувати людей для життя за вигаданими правилами, стандартами ідеального світу. Навпаки, вони вже зараз намагаються створити для них штучного (цифрового) помічника, за допомогою якого людина може покращити якість власного життя залежно від рівня свого розвитку. Тобто, мова про уніфікацію людей не йдеться. Сумарний розвиток кожного й має забезпечити суспільний прогрес.

Третя відмінність — саме в складі візіонерів. У класичних утопіях «ідеальне суспільство» вигадували гуманітарії, а технологічну утопію розробляють представники точних наук. Вони не використовують поняття «ідеальне суспільство». Їх навіть утопістами можна називати лише умовно, оскільки їхні проєкти — не літературні твори, не соціальні проєктні утопії, це — конкретні пропозиції, розробки, передбачення, засновані на відтворюваних експериментах та суворих логічних міркуваннях.

Тим не менше, існує застереження щодо «технологічної утопії». Утопічна свідомість влади людству, вона «існувала завжди як елемент пізнавального процесу та як компонент суспільної свідомості, але в різних формах свого представлення. У різні історичні епохи утопічна свідомість проявлялася по-різному — від вимог радикальних реформ до повстань і вбивств тиранів» (Петрушенко, 2013, с. 99). Будь-яка утопія є своєрідною формою соціальної ізоляції і «технологічна» не виключення. Класична утопія на початку свого існування пропонувала втечу від дійсності. З часів Відродження, коли людина як цінність життя постала в центрі соціуму, утопія розвинулась у проєктну утопію, сенсом якої стала не втеча від реальності життя в кращий невідомий світ, а революційне перетворення цього життя. Технологічна утопія частково пропонує те ж саме: втечу від дійсності у віртуальний світ і одночасно різні гаджети та цифрові технології для того, щоб людина пристосувалась до життя у двох світах.

Тож, як ставитися до технологічної утопії? Лайфхак від Герберта Маркузе: «Проєкт соціального перетворення може також вважатися нездійсненним, тому що він суперечить певним науково встановленим законам, біологічним законам, фізичним законам; наприклад такі проєкти, як давня ідея вічної молодості або ідея повернення до уявного золотого віку. Вважаю, що нині ми можемо говорити про утопію лише в цьому останньому сенсі, а саме коли проєкт соціальних змін суперечить дійсним законам природи. Тільки такий проєкт є утопічним у строгому значенні слова, тобто неприпустимим стосовно історії, але навіть ця “неісторичність” має історичну межу» (Marcuse, 1970, р. 63).

На питання «що з цим робити» відповів Славою Жижек: «Це означає, що ми повинні винайти утопію, але в якому сенсі. Існує два хибних значення утопії: одне — це старе уявлення про

ідеальне суспільство, яке, як ми знаємо, ніколи не буде реалізоване, друге — капіталістична утопія в сенсі нового збоченого бажання, яке вам не тільки дозволяють, але й навіть просять реалізувати. Справжня утопія — це коли ситуація настільки безвихідна, без способу її вирішення в координатах можливого, що із чистого бажання вижити ти змушений винаходити новий простір. Утопія — це не якась вільна уява, утопія — це питання внутрішньої нагальності, ти змушений її уявити, це єдиний вихід, і це те, що нам сьогодні потрібно» (Žižek, 2019).

Висновок. Утопія, як феномен людської свідомості, виникла в античній філософії з метою опису «ідеального суспільства». Хибність наміру Платона полягала в тому, що «ідея» і похідне від неї поняття «ідеальне суспільство» *a priori* не можуть існувати в матеріальному світі. Адже ідея будь чого, за Платоном, існує сама по собі, незалежно і протиставляється матеріальному світу. Із цих всіх ідей («ейдос») складається те, чого не існує — зокрема уявлення кожної конкретної людини про те, як влаштований зовнішній світ. Отже, кожна людина має власне уявлення про «ідеальне суспільство» і сукупність таких уявлень в силу різного досвіду кожної людини не може бути матеріалізована.

Техноутопізм, або технологічна утопія, якою ми її знаємо у першій чверті ХХІ ст., має умовне (неточне) визначення. Конкретні пропозиції, розробки, передбачення, основані на відтворюваних експериментах та суворих логічних міркуваннях, не суперечать дійсним законам природи. Їх призначення — змінювати реальний світ, тоді як головною ознакою класичної утопії є опис світу, що не існує «тут і зараз».

Перспективи подальших досліджень. Технологічна утопія та її різновиди можуть бути дослідженими з різних поглядів: соціального, економічного, філософського тощо.

Список посилань

- Агамалова, Л. А. (2025). Від науки до утопії: Маркузе і критичний утопізм. *Sociology of power*, 36(4), 64–102. https://www.researchgate.net/publication/387841618_From_Science_to_Utopia_Marcuse_and_Critical_Utopianism
- Арістотель. (2002). *Нікомахова етика*. В. Ставнюк (Пер.) «Аквілон-Плюс».
- Беллами, Э. (1906). *Через сто лет*. У А. А. Николаев (Ред.). Земля и воля.

- Вонг, Б., Юань-Лі, & Чіу, Т. (2019). Дослідження поняття «ідеальний» студент університету. <https://doi.org/10.1080/03075079.2019.1643302>
- Гегель, Г.-В.-Ф. (2019). *Феноменологія духа*. Фоліо.
- Гобсбаум, Е. (2001). *Вік екстремізму: Коротка історія ХХ віку, 1914–1991*. О. Мокровольський (Пер.). Вид. дім «Альтернативи».
- Жаданов, Ю. А. (2004). Генезис жанра утопии: античность. *Вісник Харківського університету*, 627: Серія: Філологія, 40, 169–172.
- Жаданов, Ю. А. (2006). Генезис жанра утопии: XVIII век. *Вісник Харківського університету*, 727: Серія: Філологія, 47, 200–203.
- Жаданов, Ю. А. (2007). Генезис жанра утопии: XVIII век. *Вісник Харківського університету*, 765: Серія: Філологія, 50, 100–105.
- Імам Алхакам, Тріоно, В., Мустофа, А., Бахаелдін, А., & Мутхоїфін, Е. А. (2024). Розвиток концепції ідеальної особистості вчителя Ібн Сахнуна та Аззарнуджі для цілісності сучасної освіти. <https://doi.org/10.61455/sujiet.v2i02.200>
- Клешня, Г. М. (2016). *Соціальний проект у епоху постмодерну* [Дис. канд. філософських наук, Національний авіаційний університет]. https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/40304/Kleshnia_dis.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Ковалів, Ю. І. (2007). Утопія. *Літературознавча енциклопедія*. (Т. 2, с. 518). Видавничий центр «Академія».
- Мачулін, Л. І. (2004). Соціальні утопії для постмодерну. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*, 6, 109–114.
- Окорокова, В. В. (2017). Специфіка пульсації утопічної думки в історії суспільства. *Наукове пізнання: методологія та технологія*, 1.
- Петрушенко, О. (2003). Феномен утопічної свідомості: її особливості та різновиди. *Соціальна філософія та філософія історії*, 27. <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/6348/1/17.pdf>.
- Платон. (2000). *Держава* (с. 5–41). <http://litopys.org.ua/plato/plat01.htm>
- Biedermann, H. (1992). *Dictionary of symbolism*. Facts on File.
- Blavatsky, H. P. (1877). *Isis Unveiled*, I, 426–428.
- Bostrom, N. (2024). *Deep Utopia: Life and Meaning in a Solved World*. Ideapress Publishing
- Durant, W. (1939). *The life of Greece*. Simon and Schusret.
- Elliot, R. (2003). *The space of Utopia: Studies in a literary genre*. Chicago.
- Giroux, H. (2003). “Utopian thinking under the sign of neoliberalism: Towards a critical pedagogy of educated hope”. *Democracy & Nature*, 9(1), 91–105. <https://doi.org/10.1080/1085566032000074968>
- Makarevičs, V., & Iliško, D. (2021). The concept of an ideal person in works of Aristotle. *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference*. (Vol. IV, p. 150–159). <https://doi.org/10.17770/sie2021vol4.6306>
- Marcuse, H. (1970). *Live Lectures. Psychoanalysis, Politics and Utopia*. Boston.
- Moylan, T. (1986). *Demand the Impossible*. Methuen, Inc.
- Rakhmatullin, R. Yu. (2018). *The Problem of Ideality in Soviet Philosophy*. <https://doi.org/10.17238/issn2227-6564.2018.6.109>
- Reilly, P. (1988). *Literature of Guilt: From Gulliver to Golding*. Palgrave Macmillan UK.
- Sand, M. (2025). *Technological Utopianism and the Idea of Justice*. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-75945-1>
- Sargent, L. T. (2010). *Utopianism: A very short introduction*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/actra/de/9780199573400.003.0002>.
- Žižek, S. (2014, May 8). *Slavoj Žižek on Utopia*. [Відео]. YouTube. Отримано August 21, 2019 з <https://www.youtube.com/watch?v=CbN7Kxv0r5M>

References

- Ahamalova, L. A. (2025). From Science to Utopia: Marcuse and Critical Utopianism. *Sociology of power*, 36(4), 64–102. https://www.researchgate.net/publication/387841618_From_Science_to_Utopia_Marcuse_and_Critical_Utopianism [In Russian].
- Aristotle. (2002). *Nicomachean ethics*. V. Stavniuk (Trans.). “Aquilon-Plus”. [In Ukrainian].
- Bellami, Je. (1906). *A hundred years later*. In A. A. Nikolaev (Ed.). *Zemlja i volja*. [In Russian].
- Durant, W. (1939). *The life of Greece*. Simon and Schusret. [In English].
- Vonh, B., Yuan-Li, & Chiu, T. (2019). *A study of the concept of an “ideal” university student*. <https://doi.org/10.1080/03075079.2019.1643302> [English].
- Hehel, H.-V.-F. (2019). *Phenomenology of the spirit*. Folio. [In Ukrainian].
- Hobsbaum, E. (2001). *The Age of Extremism: A Brief History of the XX Century, 1914–1991*. О. Мокровольський (Trans.). *Vydavnychy dim “Alternatyvy”*. [In Ukrainian].
- Zhadanov, Ju. A. (2004). The Genesis of the Utopia Genre: Antiquity. *Visnyk Kharkivskoho universytetu*, 627: Serii: Filolohiia, 40, 169–172. [In Russian].

- Zhadanov, Ju. A. (2006). Genesis of the genre of utopia: the XVIII century. *Visnyk Kharkivskoho universytetu*, 727: *Seriia: Filolohiia*, 47, 200–203. [In Russian].
- Zhadanov, Ju. A. (2007). Genesis of the genre of utopia: the XVIII century. *Visnyk Kharkivskoho universytetu*, 765: *Seriia: Filolohiia*, 50, 100–105. [In Russian].
- Imam Alkhakam, Triono, V., Mustofa, A., Bakhaeldin, A., & Mutkhoifin, E. A. (2024). *Development of the concept of the ideal teacher's personality by Ibn Sahnun and Azzarnuja for the integrity of modern education*. <https://doi.org/10.61455/sujjem.v2i02.200> [In English].
- Kleshnia, H. M. (2016). *A social project in the postmodern era* [Dissertation in Philosophy, National Aviation University]. https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/40304/Kleshnia_dis.pdf?sequence=1&isAllowed=y [In Ukrainian].
- Kovaliv, Yu. I. (2007). Utopia. *Literary Encyclopedia* (Vol. 2, p. 518). Vydavnychi tsentr “Akademiia”. [In Ukrainian].
- Machulin, L. I. (2004). Social utopias for postmodernity. *Bulletin of the National technical university “KhPI”*, 6, 109–114. [In Russian].
- Okorokova, V. V. (2017). The specifics of the pulsation of utopian thought in the history of society. *Naukove piznannia: metodolohiia ta tekhnolohiia*, 1. [In Ukrainian].
- Petrushenko, O. (2003). The Phenomenon of Utopian Consciousness: its Features and Varieties. *Sotsialna filosophia ta filosophia istorii*, 27. <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/6348/1/17.pdf> [In Ukrainian].
- Plato. (2000). *State* (p. 5–41). <http://litopys.org.ua/plato/plat01.htm> [In Ukrainian].
- Biedermann, H. (1992). *Dictionary of symbolism*. Facts on File. [In English].
- Blavatsky, H. P. (1877). *Isis Unveiled*. (V. I, p. 426–428). [In English].
- Bostrom, N. (2024). *Deep Utopia: Life and Meaning in a Solved World*. Ideapress Publishing. [In English].
- Elliot, R. (2003). *The space of Utopia: Studies in a literary genre*. Chicago. [In English].
- Giroux, H. (2003). “Utopian thinking under the sign of neoliberalism: Towards a critical pedagogy of educated hope”. *Democracy & Nature*, 9(1), 91–105. <https://doi.org/10.1080/1085566032000074968> [In English].
- Makarevičs, V., & Iliško, D. (2021). The concept of an ideal person in works of Aristotle. *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference*. (Vol. IV, p. 150–159). <https://doi.org/10.17770/sie2021vol4.6306> [In English].
- Marcuse, H. (1970). *Live Lectures. Psychoanalysis, Politics and Utopia*. Boston. [In English].
- Moylan, T. (1986). *Demand the Impossible*. Methuen, Inc. [In English].
- Rakhmatullin, R. Yu. (2018). *The Problem of Ideality in Soviet Philosophy*. <https://doi.org/10.17238/issn2227-6564.2018.6.109> [In English].
- Reilly, P. (1988). *Literature of Guilt: From Gulliver to Golding*. Palgrave Macmillan UK. [In English].
- Sand, M. (2025). *Technological Utopianism and the Idea of Justice*. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-75945-1> [In English].
- Sargent, L. T. (2010). *Utopianism: A very short introduction*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/actrade/9780199573400.003.0002> [In English].
- Žižek, S. (2014, May 8). *Slavoj Žižek on Utopia*. [Video]. YouTube. Retrieved August 21, 2019 from <https://www.youtube.com/watch?v=CbN7Kxv0r5M> [In English].

Надійшла до редколегії 17.01.2025

Л. І. Мачулін

PhD з філософії, Харківська державна академія культури,
м. Харків, Україна

L. Machulin

PhD in Philosophy, Kharkiv State Academy of Culture,
Kharkiv, Ukraine